

6
Ветеринарный врач Г. Г. ВИТЕНБЕРГ.

Вертяжка овец.

— Койдын —
айланыжар ооружы.

П. ЧАГАТ-СТРОЕВ КӨЧҮРГЭН

Ойрот Областтын Литколлегиязы
чыгаргак.

г. Улулу—1926 жылда.

Алт.

Ойрот.

11-55

1280

Койдын айланыжар оорuzu Г. Г. Витенберг.

Кой туткан кижиге, эмээ койго көп жэргэ јаткан кижиге, јарт-ла, койдын айланыжып ооруйтан оорuzын көргөн болор.

Ол оору адынын аайынча онон ооруган кой танылу: кой бажын бүктэй, туура тудуп алала ала күнүнэ айланыжып турар. Ол туткакту, бирдэ тынып кэлэр, бирдэ өйиндэ болор, кажы бирдэ тактой бэрэлэ катап айланыжар. Кажы бирдэ кой бажын канкайта тудуп алала көс көргөнчө, агаш ташка табарып майтаар, онын бажында күчи чыга бэрзэ жыгылып калар. Койдын ондый оорuzын улус көрүп калган јарт билэр, онон өскө база ол-ок ооруда кижээ танытпай ооруйтаны бар. Ол айланыжып майтап оорыры сүрэкэй танылуузы, онойып јаантанын кой оорубас. Ол оору койго сүрэкэй ко-

И. В. №

ромжылу оору деп, кой азраган улус билбэй туру. Ол билбэстий кэрэгиндэ айланыжатан оору канча кой-кучаный тынына јэдэт, ол ооруды јок эдэрин, токтоодорын бэлэн дэп, билгилэбэйт.

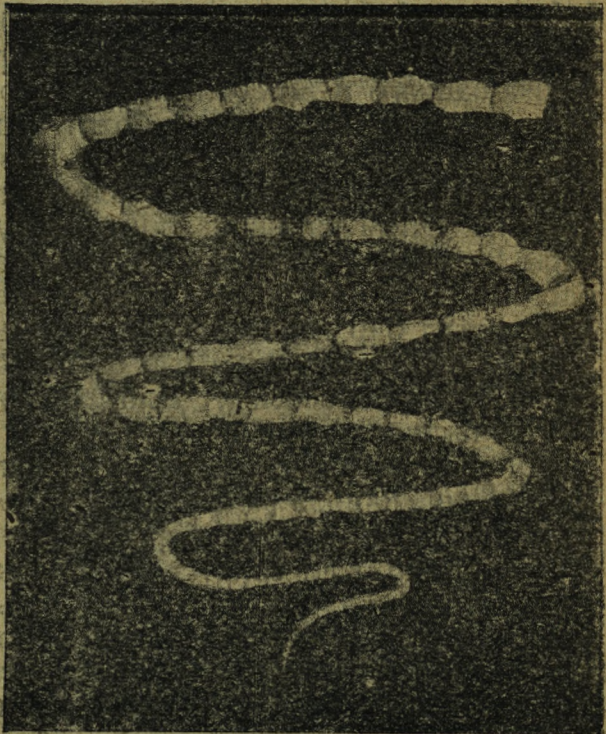
Айланыжар оору озодой бар болгон, јаныс оной табылар, тийэр учурын бу јуукта билэр болгон. Алдында албаты ондой оорулу койдой мээзинэй көргөндө мээзиндэ сайбашка болчок нэмэлэр бар болгон, ол болчоктордой аайына јарт чыгып болбой јүргән, эмдигидэ албатыной көбизи билбэс. Ондой болчокторды курт, эмээ чымыл, томонок кирэлэ кубулган эт дэп бодойтон болгон. Ол мээдэги болчоктор быјар азралдай, эмээ сүрэкэй сооктой јылудай, эртэ сэмиргәнинэй табылып турган болор дэп бодогон.

Бу јаны 18 јус јылдардой учунда немецтой ученый Лескеле, Геше дэгән улус ол койдой мээзиндэги болчоктор, койды айланыштырып турар оорудой курты кынаный курты дэп таныды, оной кийиндэги ученый улус ол куртардой энэзи солитер дэп кына ийтий

ичэгэзиндэ јүрэр дэп айдышты. Ол ийттиі ичиндэги кынанный куртты койдыі мээзинэ барганы кайкамчыкту учун, оның учурун таап, ол кынанный јүүрүмүн шүүжип көрөлик. Бу көбөлөк дэп нэмэ канча јүзүн кубулуп турар, башка-башка бүдүштү болып, өскө курт коныстардап өскө бүдүштү болот. Іа-ныла чыгарда көбөлөк јалбракка јүрэр көп бутту курт болот, ол јалбрагын үзэ јийт. Оның кийниндэ, оның ол буттары јылыйала, ары-бэри кыймыктабас болчок курт болып јадат. Ол тулку курттап бир канча күнний бажында канат чыгала, учуп јүрэр јараш көбөлөк бүдет, ол көбөлөк јалбырак јибэй чэчэктиі суузын ичэт.

Онон-да артык кубулгаас нэмэ малдыі, ийтиі ичиндэ ичэгэзиндэ јүрэр солитер дэп кына-курт бар, ол јүүзүн-јүүр кубылар. Іаан солитер-кына чичкэ узун болор, үйэлү болор. Солитэр кынаиный бир учы сүрэкэй чичкэ болор кумак-ча башту болор, ол бажы-ла ийттиі ичегезине кадалып калар јарду Бажынай төмөн огош үйелер бүдет,

ол үйелер ортозы жаар там жаанап, куй-
рук жаар үйелери там жаа нап дөрт толык-
танып жанай берер. Ол үйэлэри баш

јанына̄н кожылып турар, үйэ кожылган сайын башкы үйэлэри тэскээри куйругу јаар јылып јадар, јаанап јадар, болчойып турар. Солитер—кына онойып өзөр јанду. Онын̄ узада озөтөни бйлу болор.

Солитер өзип тактогон тушта онын̄ ичиндэ тэгин көслө көрүнбэс јымырткалар бүдэр, олары солитердын̄ ичиндэги, бышкан јийлэк агашта̄н төгүлгэнчилэп төгүлүп јадар. Ол үзүлүп түшкэн кынаннын̄ јымырткалары ийттий богы-ла кожо түжүп јэр зайын југуш јайат, койдын̄-кыназы бар болзо койдын̄ кажаганына, кабырган јэринэ јайылар. Ийт ол јүмүрткаларды канча-да болзо јип салар, ол онын̄ ичинэ токтообос ойто чыгар.

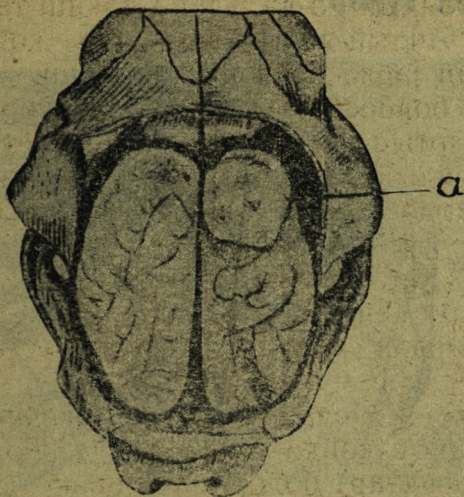
Кой өлөн-лө кожо ондый јымырткаларды јигэндэ койдын̄ ичинэ јаан солитер болып өспөс, көскө көрүнбес курт болып өзөр, ол курттар тынданып табына јүрө бэргэн кийиндэ, ичэгэ карынды јаратпай өскө јүрэр јэр бэдрээр. Онын̄ кичинээк аткактары бар оны-ла тартынып ичэгэний̄ тэрэ-

зин өдө-лө тамырларга кирет. Оной ары түрү кан ол курттарды кожо агызып койдын нэ-лэ эдинэ тэкши таркадат. Андый-да болзо озор койдын эдинин јерлэ болгонына текши түрү јүрүп болбос. Озордын мээгэ киргэни түрү артып мээнин ортозына өзөт.

Койдын мээзинэ ол курт киргэн кийиндэ, ол жукачак кобыкту суйук нэмэ у р г а н куук о ш к о ш болчоктор боло бэрэр, ол болчоктын ичиндэ көп ак үрэндэр болор, ол үрэндэрдэи кийиндэ солитер дэгэн кына бүдэр учурлу ондый болчокторды мээнин болчогы (мозгавик) дэп айдар, јаһыс койдо канча-канча болчок (мозговиктар) болор. Мозговик дэгэн курт койдын мээзинэ табылган кийиндэ јаанаган зайын, оорыдып турар, оной улам айланыжар (вэртячка) дэп оору болотоны ол болор. Мозговик јаһыс мээни былчып турган эмэс.

Ол мозговик дэгэи болчоктын ортозындагы суйугы сүрэкэй коронду нэмэ болор, ол мээнин кабыгынаи өдө-лө мээнин бойына коронду болып ко-

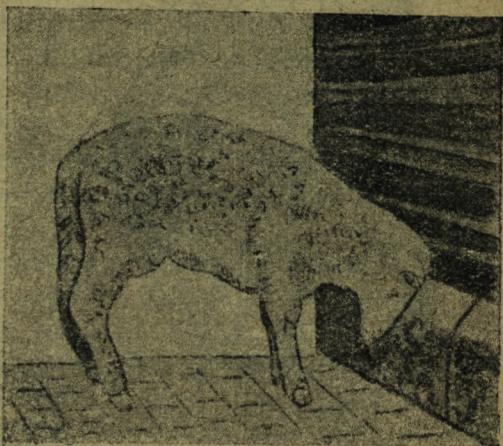
рондоп, кайылтып турар, онын учун ол
айланыжар оору болып айланыжа бэ-

рэтэни ол болор. Баштап оору тий-
эрдэ кой кунугуп уйкучы болып, кур-
сак жибэй барар.

Онзы баштакпы кирээлу темдэги,
ол онын кииндэ там тыныыр. Кой со-
кор нэмэчилэп барар. Жаантайын бү-
дүрүлүп жүрэр, базыды башкалана бэ-
рэр, базып браадала калып чыгар,

эмэээ кэнэтиин тура тўжэр, алычн кий-
нин буттарын тартынбай канча часка
чыгара турар.

Эмэээ чэдэн-чуланга сўзўп алып
турар, эмэээ бажын кайра-ба туура-ба
кўдўруп алып, канкайып турар.

Койдыҥ айланыжатаны оорудыҥ
учы јаар табылар, айланышса-да он-
чо-ло тэкши ооруганла кой айланышпас.
Онын онойып токтобой барары баш-
ка-башка болор. Кой айлыныжып ба-

зып тудар, эмээ кийиндэги будына на утуруп алага жаһыс јэргэ айланы-
 жар. Кажы бирдэ бажын туура тудуп
 алала, куйругын тудуп айногон мый—
 чилап, айланыжат. Ол онойың анайып
 айланыжары узакка барбас, койдың
 күчи чыга ла јада бэрэр

Вэртячка тэп айланыжар оору ол
 мозговик дэгэн курттың кёби-азынча,
 кату-јэйил болор. Ол курттар ас бол-
 зо, оору канча-канча айга улай барар,
 курттары өскөнчө билдирбэс. Ол кур-
 тар мээдэ көп болзо 3—4 нэдэлэний
 бажыпда оору танылар, сүрэкэй кату
 болор. Мозговик дэгэн курт ас тужун-
 да каа-јада туткакту болор, көп бол-
 гожын тудуш-ла туттуруп оорып турар.

Ол ооруды эмдээри сүрэкэй күч, ја-
 ны табылып турар тушта эмдэлэр.
 Операция эттсэ јазым јок јазылар.
 Операция дэгэни, доктор койдың чо-
 кызын ачала ол куук ошкош мозго-
 вик дэгэн болчокторды алып таштап
 ийэр. Із албаты койды эмдээрин бил-
 бэс, кой өлө бэрэрдэ ийткэ јэм болып
 калар.

Мозовик дэгэн куртка ол койдый эдин јигэни сүрэкэй јараар, ол оной ары ийттий ичийэ ол куугаштар ошкош мозговик дэгэн болчок курт јарылала ичиндеги ок үрэндэри солитер дэп, кыйа болып өзө бэрэт.

Оной учун солитер дэгэн кына база көбөлөк-чилэп канча јүзүн кубупуп турар, јүрөр јүрүми-дэ база башка башка јэргэ өзөр јайду. Эн баштап ол мозовикболып койдый мээзинэ јүрөлэ, аной кийниндэ ийттий ичинэ кирип кына болор јайду нэмэ болыптыр.

Ийткэ койы јоктой солитер дэгэн кына табылбас, койго дэээ ийди јокко мозговик дэп курт мээзинэ табылбас.

Ондый ооруды билэр кижии ас учун ол вэртячка дегэн айланыжар оору койдо көп болып туру.

Кижии билбэс кэрэгиндэ ондый ооруды карын бойы көптөдип туру. Кой азраган улус ол айланыжар вэртячкадай оорып өлгөн койдый мээзиндэ куук ашком болчогоштор бар дэп билип туру. Кажы кижии ол койдып мозговик дэп курттын кодорып алала ийт-

ке бэрэт, онын ийткэ жаман болорын билбэйт.

Оны жигэн айттиң ичинэ солитер дэгэн кына өзөр, ол ко ийттиң богынаң јэр зайын кынаның јымыртказы дэгэн курт јайылат. Ол јымыртканы кой јиирдэ вертячка дэгэн айланыжар. оору табылатаны ол. Айдарда бис эмди ол оору иттэй койго југуп, койдой итткэ југуп турганын билдибис. Іә јаңыс-ла билдим дэйлэ отурганы база јарабас. Ол мозговик дэгэн курттың өзөр бүдэр аайын билип алган кийиндэ оны јазар аргазы база табылар. Ол оору јок болзын дэзэ оной өлгөн койдый бажын јок эдэр кэрэк.

Баш-ла кожо ол мозговик дэгэн курт база өлөр, олар јок болзо ийттиң јиир југужар јэри јок боло бэрэр, айдарда солитер-да мозговик-та јок болор.

Оско кааидаррың јэриндэ, Северный Америкада, государства казнала ол вертячканы јок эдэр эбип бэдрэйт. Ондогы казна ол койдый мээзиндэги мозговик дэгэн куртты тудуп бэргэн кижээ көп акча кайрал бэрэт, эмээ

кой азраар улуска жылда 2—3 катаптап ийтэринэ кына чыгарар эм бэрип турар эдип закон тургускан, айдарда ийттий солитер-кыназы јок болор. Іэ бистэандый закон јок-та болзо, ээзи кижичи кичээгэжин ол вертячка дэгэн айланыжар ооруды јок эдери бэлэн. Ондый кэрэк кой азриган кижээ-дэ, көдрө государства-да кэрэктү эрмэк. Россиянын статистика бичигинэн чыгып турганы, кажы жылда ол вертячкада бэм муһна бажы кой өлүп турган жылдар бар болып туру. Іэ чын-ла өлгөн тоозын билэин дэгэ-жин ол тооны канча-канча катап көптөдөр кэрэк, нэни бичиккэ каа ја-ла тоолу кой чийилет, көбизи чийилбейт.

Оной бодоордо ол вертячка дэгэн оору орус јэринде јаантайын јурэр койго коромјилу оору дэп бчилддирип туру. Онын учун ол ооруды јок эдэргэ туружар кэрэк, оны јок эдери бэрэн нэмэ-оной оорып өлгөн койдын бажын өртөп салза, јок эдип турза ол оору јок болор.

Итв. № 263.